

Ankica Čakardić

**Radna teorija
vrijednosti u
temeljima agrarnog
kapitalizma:
socijalno-historijsko
tumačenje Lockeove
teorije vlasništva**

Uvod

“Locke je vjerojatno bio prvi mislilac koji je izgradio sustavnu teoriju vlasništva temeljenu na [...] kapitalističkim principima.”

(Meiksins Wood, 2002: 113)

Teorijski interesi Johna Lockeja bili su brojni i raznoliki. Objavio je važne radove o ekonomiji i teologiji, veoma utjecajan tekst o obrazovanju (*Some Thoughts Concerning Education*, 1693.), pionirsko Pismo o toleranciji (*Letter on Toleration*, 1689.) u kojem postavlja temelje za ono što ćemo otada pa nadalje nazivati vjerskom tolerancijom. Zanimala ga je uvelike i agrikultura, i to ne tek usputno; vidjet ćemo kasnije u tekstu da je upravo to polje interesa bilo od centralne važnosti za njegovu teoriju posjedovanja, tj. vlasništva. Njegova knjiga *Ogled o ljudskom razumu* (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690.) bila je jedna od najčitanijih u 18. stoljeću i svojom je raspravom o izvorima i prirodi ljudskog znanja veoma značajno utjecala na prosvjetiteljski projekt. Lockeova najvažnija intervencija u okviru tada aktualnih političkih debata izvedena je u *Dvjestoj raspravama o vladi* (*Two Treatises of Government*) koja je anonimno objavljena 1690. Postoji čitav niz kontroverzi vezanih za Lockeovo dugogodišnje negiranje autorstva *Dviju rasprava* i činjenicu da je tek u oporuci potvrdio sebe kao potpisnika teksta, kao i različitih teorija o tome kada je rad zapravo napisan, te je li njime Locke teorijski kanio opravdati ciljeve Engleske revolucije (Meiksins Wood, 2012: 258), nerijetko nazivane i Engleskim građanskim ratom.⁰¹

Locke je već u *Ogledu o ljudskom razumu* izložio svoje teze o izvorima i prirodi ljudskog znanja gdje je pomalo, ali sigurno, razvijao “antiapsolutističku argumentaciju” temeljenu na metodološkom individualizmu, kako to problemski pozicionira Ellen Meiksins Wood (2012: 266). Posve slično Francisu Baconu, i on je pokušao upozoriti svoje čitatelje da se oslobode loših navika i običaja koji utječu na formiranje vlastitog mišljenja kako bismo samoodređenjem, kao snažni autonomni pojedinci, pristupali svojim idejama, idejama drugih i njihovoj realizaciji (isto, 257–259). Locke se obraća “gospodi” (*gentlemen*),

01 Literatura o Engleskoj revoluciji, odnosno građanskom ratu, vrlo je opsežna, ovdje ipak upozoravamo na pionirski uvid u socijalno-historijsku analizu te problematike: Hill, 1940. S druge strane, postoje i pristupi ovoj temi koji ne pripadaju socijalno-historijskoj tradiciji i kritiziraju je; usp. veoma utjecajan tekst Zagorina, 1959. i studiju “kembriške škole” u Pocock, 1985.

opominjući ih kako je važno obrazovati se, raditi na sebi i “osobnom rastu” (*self-improvement*) jer će se u suprotnom naći u situaciji da ih u znanju sustignu “manje sposobni”, manje obrazovani pojedinci. Korijene ovog anti-tradicionalnog pristupa “napredovanju” i “autonomiji pojedinca”, s veoma konkretnim klasnim reperkusijama, Neal Wood vidi u prosvjetiteljstvu “engleske paradigme” 17. stoljeća koja se temelji na empirističko-egalitarnom konceptu *tabula rase* (Wood, 1992). Riječ je o arhetipskom izrazu epistemološke paradigme duboko uronjene u metodološkom individualizmu gdje svaki pojedinac rođenjem iskušava osjete i potom ih samostalno umno reflektira.⁰² Revolucionarnost pojma *tabula rasa* sastoji se u tezi da su svi pojedinci prirodno jednaki i opremljeni mogućnošću da vlastitim naporom prekinu s lošim tradicionalnim utjecajem, nametanjem autoriteta i ortodoksijom. Upotrebom svojih prirodnih sposobnosti pojedinci mogu doći do sveg znanja, dakle iskustveno. U okviru tog koncepta Locke će razvijati svoju “empirističku” filozofiju, tvrdeći kako razlike među ljudima nastaju zbog specifičnih okolnosti i obrazovanja, a ne nasljednih faktora. Sumarno govoreći, individualizam je jedna od najvažnijih značajki prekida s apsolutizmom. Individualizam je izraz “engleskog *Zeitgeista*” (isto, 667).

Ova naoko subverzivna individualistička teorija, koja tobože prekida s tradicijom baziranom na hereditarnim pravima i načelima urođenosti, zapravo će se razviti, kako to u svojoj analizi predlaže Meiksins Wood, u apologetiku klasnih razlika i afirmaciju ranog agrarnog kapitalizma (Meiksins Wood, 2012: 268). Zagovarajući poziciju autonomnog pojedinca, koji se ostvaruje u skladu sa svojim potrebama i vlastitim interesima, Locke će nas u svojim radovima uvjeravati kako je svaki pojedinac odgovoran za svoj uspjeh i sudbinu, “kako će bogati i siromašni uvijek biti među nama, te da će prvi uvijek dominirati drugima” (Isto, 258). U krajnjoj liniji, to nas i ne treba posebno čuditi budući da je Locke opravdavao robovlasništvo (Locke, 2002: poglavlje IV, str. 248–249) i u njegovoj socijalnoj filozofiji nailazimo na pretpostavke kolonijalnog kapitalizma, odnosno “kolonijalističkog obrata” (Ince, 2015).

Kako bismo razvili analizu Lockeove teorije posjedovanja, tj. vlasni-

02 Iako Locke nije prvi upotrijebio pojam *tabula rasa*, njegova je primjena najviše utjecala na popularizaciju koncepta. Za kratki historijski pregled primjene pojma u različitim filozofskim koncepcijama usp. Wood, 1992.

štva⁰³, a otuda i radnu teoriju aproprijacije, kao ulaznu referencu koristit ćemo *Dvije rasprave*, napose “Drugu”.⁰⁴ Rad ćemo započeti kratkim prikazom metodoloških osnova socijalne historije političke teorije i ukazati na tri različita interpretacijska pristupa Lockeovoj političkoj teoriji koji se razvijaju tijekom posljednjih 40 godina: štrausijanski, kembriški i marksistički (Sigmund, 2005). Pripadajući trećem smjeru, socijalna historija se od 80-ih naovamo posebno razvija u okviru škole “političkog marksizma” čiji nam radovi, napose oni Meiksins Wood, služe kao polazište za materijalističku kritiku Lockeove socijalne filozofije.⁰⁵ U drugom dijelu ćemo uputiti na Lockeovu teoriju pred-industrijske forme prava na vlasništvo i na njegovu “radnu teoriju vrijednosti”. No, prije nego pređemo na analizu Lockeove teorije vlasništva, tek nekoliko riječi o socijalnoj historiji.

1. Socijalna historija političke teorije

Socijalna historija političke filozofije polazi od premise da su politički mislioci uvijek uronjeni u društveno-političku zbilju svoga vremena. Na određeni način, oni nikada ne stoje “izvan” događaja. Bilo da

- 03** Pojam posjedovanje možemo definirati kao sastavni dio Lockeove opće teorije vlasništva. No, treba na početku upozoriti da Locke nije konzistentan u svojoj primjeni pojma vlasništva, nekad ga definira u širokom smislu (uključujući život, slobodu i posjed, usp. Locke, 2002: § 87, str. 278; § 123, str. 299.; § 173, str. 325.), da bi ga na drugim mjestima tretirao u uobičajenom smislu, imajući u vidu zemljoposjede i dobra ili pravo na njih. Mi ćemo se u tekstu referirati upravo na posljednje značenje, kako ga je, uostalom, Locke izložio u 5. poglavlju “Druge rasprave”. Za detaljniju analizu implikacija dvosmislenosti pojma “vlasništvo” usp. Macpherson, 1981: 191, 214 i dalje.
- 04** U radu ćemo koristiti izdanje Džon Lok, *Dve rasprave o vladi*, Utopija, Beograd: 2002, pod kraticom Locke, 2002 (v. bibliografiju).
- 05** Najpoznatija škola koja razvija ideju socijalne historije političke teorije i koja je bliska marksističko-historiografskim školama je “politički marksizam” (PM). Škola repolitizira marksistički projekt, distancirajući se od strukturalizma, naglašavajući važnost uloge klasnih sukoba u društvu. Neki i neke od predstavnika i predstavnica škole, na koje ćemo se i u ovom radu referirati, jesu: Robert Brenner, Ellen Meiksins Wood, George Comninel, Hannes Lacher, Benno Teschke, Charles Post, Mike Zmolek, Larry Patriquin, Samuel Knafo, itd. Za iscrpniji pregled PM-a i bibliografije ove škole usp: Patriquin, 2004. Spomenimo i da pored PM škole, postoje još dvije utjecajne tradicije koje se bave Lockeovom političkom teorijom, štrausijanska (usp. fusnotu 7) i kembriška (usp. fusnotu 8).

su u razgovoru s filozofijama nekog drugog vremena, bilo da svoju filozofsku refleksiju grade na temelju apstraktnih principa ili “uzdignutog” filozofskog gledišta, oni razvijaju svoj teorijski odgovor na svakodnevnu političku situaciju. I u drugom smjeru, analize političkih mislilaca utječu na utemeljenje konkretne političke sfere; uostalom, društveno-humanistički teoretičari nerijetko zagovaraju veoma konkretne klasne ili “stranačke” interese. Pristranost određenoj političkoj opciji se znatno utiskivala u teorijske razrade velikih političkih mislilaca, bilo da je riječ o izrazu specifičnih i osobnih interesa ili ideološkoj razradi nekog “boljeg” društva i njegovih humanističkih osnova. To nikako ne znači da su u okviru ovakvog razumijevanja teorijski “velikani” svedeni na propagandiste ili “partijska piskarala”. Riječima Meiksins Wood:

Priznati ljudskost i povijesnu angažiranost političkih mislilaca zasigurno ne znači njihovo omalovažavanje ili poricanje njihove veličine. U svakom slučaju, bez podvrgavanja ideja kritičkom historijskom ispitivanju, nemoguće je procijeniti njihovu pretenziju na univerzalnost i transcendentnu istinu.⁰⁶ (Meiksins Wood, 2016: 49–59)

Također, ne želimo reći da je ideje teoretičara moguće automatski iscijediti iz njihove klasne pozicije, naprosto ih predvidjeti iz društvenih odnosa koji ih određuju. Riječ je prije o metodološkom pristupu koji naglašava da su se politički teoretičari suočavali sa svojim pitanjima i idejama u konkretnim povijesnim oblicima, i da su vrlo često bili izloženi različitim društvenim pritiscima i konfliktima. Da bismo razumjeli “intelektualnu historiju”, odnosno ideje političkih mislilaca, moramo znati nešto o motivacijama koje stoje iza njihovih pitanja i o društveno-političkim događajima koji obilježavaju vrijeme unutar kojeg nastaju ideje i teorije političkih filozofa. Drugim riječima, valjalo bi historizirati politička mišljenja i teorije, uključiti u analizu i svakodnevnu razinu proizvodnje društvenih odnosa koji se čine kao da su izvan konkretnih političkih tekstova ili filozofije. Nije dovoljno referirati se isključivo na tekstualnu razinu povijesti filozofije i pronalaziti “skrivena značenja” u rečenicama ili jezičnoj etimologiji kako to predlažu neke veoma utjecajne interpretacijske tradicije.⁰⁷ Ili isklju-

06 Ovdje se služimo dijelovima teksta Meiksins Wood i Wood, 1997. Tamo gdje budemo citirali tekst ove knjige, koristit ćemo se prijevodom Anje Grgurinović objavljenim u: Meiksins Wood, 2016.

07 Primarno se referiramo na “hermeneutičku” metodologiju Straussove

čivo vagati težinu prisutnosti određenog teorijskog utjecaja u tekstu koji analiziramo, locirajući veze i međusobne utjecaje jednih filozofija na druge. Štoviše, to može biti veoma problematična metodološka pozicija što se daje ilustrirati na primjeru štrausijanske koncepcije, koju ovdje namjerno ističemo kao vrlo prisutnu i popularnu “školu”, ne samo u okvirima anglo-američke političke filozofije, već i u nas.⁰⁸

Osobitost ove filozofske tradicije sastoji se u “ezoteričnom” pristupu interpretaciji političke teorije koja se, nimalo ironičnim Straussovim riječima, može razumjeti tek ako “čitamo između redaka”. Da bismo to činili čim uspješnije, Strauss je za svoju “školu” razvio veoma složen sistem čitanja, koji — ni manje ni više — uključuje tišinu u taj proces, različita skrivena značenja u tekstu i druge “egzoterične” elemente analize koji nisu direktno uključeni u tekst ali ga bitno određuju. Meiksins Wood ističe kako nije slučajno da je ovaj gotovo kabalistički metodološki predložak nastao uz “zalazak” modernističkog projekta kada se afirmira individualistički pluralizam (Meiksins Wood, 2008: 5). Rad na tekstu, kako autorica sumira opskurnu bazu ove škole, temelji se na intuiciji i mističnosti, a obračun s historicističkom tradicijom i naglasak na “osobnom dojmu” sadržani su u temeljnim polazištima ove utjecajne političko-filozofske škole. Na jednom mjestu u *What is Political Philosophy?* Leo Strauss se obračunava s historicizmom: “Samo je jedno mjesto u kojem se suočavamo s ozbiljnim protivnikom političke filozofije: historicizam” (Strauss, 1959: 26).⁰⁹

.....

ezoterijske metode inicijalno iznesene u knjizi *Natural Right and History* (1953), kod nas prevedena kao *Prirodno pravo i istorija*, 1971. Za dalje razvijanje hermenutičke metode usp. i radove štrausijanaca: Pangle, 1988; Zuckert, 1994. i 2002; Myers, 1998.

08 Pored veoma popularne štrausijanske tradicije, svakako valja uputiti i na utjecaj “kembriške škole” koja nastaje u odmaku od marksističke i Straussove interpretacije Lockeove teorije. Primarno se fokusirajući na razinu političkog diskursa, ova škola rekonstruira “jezične situacije” tijekom povijesti. Meiksins Wood u *Liberty and Property* oštro polemizira s ovom tradicijom jer u potpunosti zanemaruje socijalni kontekst vremena u kojem tekstovi nastaju. To je nesumnjivo jedan od razloga zašto Pocock, jedan od predstavnika kembriške škole, ne smješta Locke u sam centar rasprava o vlasništvu i ranom kapitalizmu; usp. Pocock, 1985. Neki od začetnika ove tradicije su: Peter Laslett, John Dunn, James Tully i Richard Ashcraft. Naziv škole preuzela sam od: Zuckert, 1985.

09 Za veoma zanimljivu kritiku ovog problema i implikacija Straussove filozofije vidi: Altman, 2011.

Političko mišljenje artikuliramo u odnosu na konkretno vrijeme i društvene odnose iz kojih progovaramo. Iako se takva tvrdnja može učiniti posve trivijalnom, ona u kritičkoj analizi socijalne filozofije nosi određenu metodološku težinu, riječima Neala Wooda:

Čim prihvatimo, čak i kao radnu hipotezu, stav da je klasična politička teorija nerazdvojno povezana s ljudima koji žive, misle i djeluju u konkretnoj društveno-političkoj situaciji sukoba i borbe, osvojili smo polovinu teorijske bitke. (Wood, 1978: 350)

Pionirski razvijajući koncept socijalne historije političke teorije Neal Wood u svojim radovima kontinuirano i veoma uvjerljivo ističe koliko je metodološki važno locirati ideje u okviru društvenih odnosa, različitih formi vlasništva i borbi koje su se odvijale u određenom vremenu i prostoru (Wood, 1959; 1978; 1983; 1984; 1988; 1994; 1997; 2002). Teoretičari klasične političke teorije gotovo nikad nisu nastupali neutralno kada su u pitanju društveno-politički konflikti koji su ih okruživali. Njihove teorije su pokušavale odgovoriti na postojeće ili potencijalne društveno-političke sukobe i angažirano-teorijski oblikovati rješenja za postojeće probleme. Dovoljno je spomenuti tek nekoliko primjera u povijesti filozofije: Platonova nesretna misija u Sirakuzi i njegova ključna politička uloga u Akademiji, Aristotelova bliska veza s makedonskim kraljevskim dvorom, Ciceronova uloga konzula i članstvo u Senatu, Machiavellijev firentinski službenički posao, Bodinovo prisustvo u visokoj politici i diplomaciji, Lockeove visoke državne funkcije i uska suradnja s grofom Shaftesburyjem tijekom *Exclusion* krize (1679–1681), Montesquieuovo Predsjedništvo Vrhovnog suda u Bordeauxu, Humeova pozicija u Westminsteru i pariškom veleposlanstvu, Burkeova dva desetljeća rada u Donjem domu, Tocquevilleov staž u vladinoj službi, napose u vanjskim poslovima, J. S. Millova povezanost s Radikalima i poslanstvo u engleskom Parlamentu, Marxov dugotrajni angažman u okviru radničko-klasne politike, T. H. Greenove aktivnosti u lokalnoj politici, Weberova uloga u izradi Weimarskog ustava, Heideggerov antisemitski angažman i uloga u Hitlerovoj nacional-socijalističkoj stranci.

Evidentno, primjeri su brojni i navedeni u ovom obliku ne iscrpljuju problem ni približno, elaboracija svakog zahtijevala bi u najmanjem jednu zasebnu studiju. No, u nastavku, a polazeći iz predloženog materijalističkog okvira, pokušajmo odgovoriti na sljedeća i slična pitanja: što čini osnovne elemente Lockeove teorije vlasništva i kako nam socijalno-historijska analiza pomaže da shvatimo širi kontekst Lockeove

socijalne filozofije? Zašto tvrdimo da je isključivanje šireg društvenog konteksta — klasni odnosi sedamnaestostoljetne Engleske, transformacija vlasničkih odnosa i moderni koncept države — poprilično poguban potez za razumijevanje Lockeove socijalne filozofije i njezinog historijskog trenutka? Iako Locke nije promatrao razvoj engleskog društva eksplicitno kao “kapitalistički”, zašto smatramo da je svojom teorijom bitno otvarao pitanja koja slijede upravo iz kapitalističke forme vlasništva i njezine reprodukcije? Ne samo da njegova pitanja upravo otuda slijede, već Locke svojom antiapsolutističkom teorijom dodatno afirmira modernu inovaciju prava na privatno vlasništvo.

2. Materijalistička kritika Lockeove teorije vlasništva

a) Pravo na privatno vlasništvo

Kada je Locke publicirao *Dvije rasprave* i u njoj predstavio svoju tezu o prirodnom pravu i pravu na vlasništvo, teško da je išta u tolikoj mjeri moglo šokirati englesku aristokraciju 17. stoljeća. Njegova liberalna teza da posjedovanje, pa samim time i pravo na apropijaciju vlasništva, prethode drugim pravima, vlasti i državi “budući da vlada nema neki drugi cilj osim očuvanja svojine” (Locke, 2002: § 94, str. 282) i da je samim time njezina uloga veoma “minimalna”, tek tolika da očuva posjed i pravo na njega,¹⁰ bila je za ono vrijeme izrazito revolucionarna. U određenom smislu riječ je o buržoaskom odgovoru na feudalističko poimanje prava, uvođenje uloge rada u koncept posjedovanja, nasuprot apsolutizmu i njegovoj hereditarnoj tradiciji.

Lockeova socijalna filozofija nije bila intrigantna publici samo u svoje vrijeme, veoma je zanimljivo da ona punu popularnost i utjecaj stječe u okviru devetnaestostoljetne liberalističke teorije.¹¹ Toj popularnosti je bez daljnjega doprinijela činjenica da je Lockeova teorija u bitnom smislu nadilazila svoje vrijeme i zapravo osigurala inicijalne

¹⁰ O implikacijama koncepta “minimalne države” više sam pisala u: Čakardić, 2012.

¹¹ Za veoma zanimljiv prikaz historije liberalizma od Lockea preko Burkea, Tocquevillea, Constanta do Bentham i Sieyès-a usp. Losurdo, 2011. Autor analizira i neke Lockeove prethodnike i suvremenike iz političkog, dakle, ne isključivo teorijskog života pitajući se je li zbog njihovih konkretnih “protoliberalnih” političkih doprinosa opravdano Lockea smatrati “ocem liberalizma”. To je ujedno i razlog zašto Losurdo u svojoj studiji inzistira na distinkciji pojmova “liberalističko društvo” i “liberalistička teorija”, smatrajući oba ključnima za raspravu o historijatu liberalizma.

teorijske alatke za razumijevanje historije kapitalizma, tj. “tranzicije” iz feudalističkog u kapitalistički način proizvodnje.¹² Kada to tvrdimo, imamo u vidu da je Lockeova filozofija veoma angažirano odgovarala na novonastalu klasnu strukturu građanskog društva neposredno nakon Engleske revolucije. U određenom smislu, Locke svojom teorijom vlasništva kao rezultata nečijeg rada i “truda” uvelike doprinosi usponu kapitalizma i afirmaciji prava na beskonačnu akumulaciju kapitala. Pokušajmo u nastavku razraditi ovu tvrdnju, usmjeravajući time analizu Lockeove socijalne filozofije prema materijalističkoj kritici.

“Drugu raspravu” Locke započinje tezom kako su svi ljudi prirodno jednaki i neovisni (Locke, 2002: § 4, str. 237). Pored ostaloga, ta je osnova njegove filozofije prava trebala poslužiti kao odgovor na apsolutističke stavove koje Robert Filmer zastupa u *Patriarchi* (1680), napose kada je riječ o razumijevanju prirode odnosa između Kralja i njegovih podanika. Taj se odnos reflektira, kako to Filmer razumijeva, i u hijerarhijskoj nadređenosti oca svojim članovima obitelji. Oba primjera dio su istog argumentacijskog lanca kojim se brani stav da je kraljeva volja osnova svih odnosa, kao i onaj da je upravo kralj instanca koja darivanjem nekome omogućuje privatni posjed. Locke se tome duboko suprotstavljao. Prema njegovom modernom shvaćanju, posjed se može steći. On je u svojoj teoriji inzistirao na tvrdnji da Bog nije “darovao” vlasničko pravo isključivo monarhistima. Ne samo da privatno posjedovanje prethodi uspostavi vlasti, već je ono osigurano prirodnim zakonom i doktrinom prirodnih prava.

U poglavlju o vlasništvu Locke dopunjava svoju inicijalnu teoriju prirodnog prava kojom razvija svoju antiapsolutističku argumentaciju. Njezin temelj sastoji se od elaboracije principa da svaki čovjek ima pravo na svoju osobu što će poslužiti kao premisa za uspostavu svih drugih prava: “[S]vaki čovjek ima svojinu nad svojom vlastitom ličnošću; izuzev njega na tome niko drugi nema pravo” (isto: § 27, str. 251). Rečenica kojom Locke otvara 26. paragraf poglavlja s raspravom o vlasništvu glasi: “Bog [...] je dao svet svim ljudima kao zajedničko dobro” (isto: § 26, str. 250). No, ako bismo ovu rečenicu iščupali iz cjeline teksta, moglo bi nam se učiniti da ovakav pristup zajedničkim dobrima ima cilj poništiti instituciju privatnog vlasništva temeljenu na pravu na svoju osobu. To nije ni u kojem slučaju Lockeova intencija, naprotiv. U slijedu netom citirane rečenice Locke nastavlja: “ta-

12 Inicijalne teze rasprave o tzv. “velikoj tranziciji” možemo naći u: Dobb, 1946.; Dobb i Sweezy, 1950; Aston i Philipin, 1985.

kođe im je dao um da ga upotrebljavaju radi najbolje koristi za život i udobnost” (isto, § 26, str. 250). Prema Lockeu, dakle, svijet inicijalno pripada svima zajedno (*everyone in common*) ali svaki pojedinac ima pravo uzeti određeni dio zajedničkog vlasništva i učiniti ga svojim, to je razumno i opravdano prirodnim zakonom. Metafizička koncepcija prava, koju Locke izvodi iz prava na svoju osobu, postaje veoma problematičnom ako uzmemo u obzir način na koji Locke opravdava aproprijaciju određene količine zajedničkog posjeda. Skraćeno govoreći, velika priča o postanku privatnog vlasništva kod Lockeja počiva na “prešutnom konsenzusu”:

[N]astojat [ću] da pokažem kako bi ljudi mogli doći do toga da imaju “svojinu” na pojedinim delovima onoga što je Bog dao ljudima na zajedničku upotrebu, i to bez izričitog ugovora svih učesnika u zajedničkoj upotrebi. (Isto, § 25, str. 250)

Problem “prešutnog konsenzusa” ima svoju dugu historijsku liniju, inicijalno naznačenu još u Rimskom pravu u konceptu “prešutne deklaracije o volji” (usp. Furner, 2010). No, bez daljega, Locke je u 119. paragrafu “Druge rasprave” primjenu ovog konsenzusa, u odnosu na “izričiti”, pogurao u sam epicentar političke teorije, ukazavši na dužnosti “autora ugovora” prema zakonima (isto, § 119, str. 295). Najveći problem teorije političkog pristanka na temelju prešutnog konsenzusa nije naprosto u njegovoj ograničenoj primjeni, već neodrživosti. Uvodeći “prešutnost” u političke dogovore, dolazimo u opasnost da deklaracije o pravima pretvaramo u fikciju. Ako prešutni ugovor stoji iza prava na privatno vlasništvo, tada osnova argumentacije njegovog podrijetla leži u fikciji, mitu. Marx je, analizirajući pojavu privatnog vlasništva kao rezultata “raspadanja feudalizma” i “oslobađanja elemenata kapitalizma”, sumirao njegove izvore nalazeći ih u “tajni” tzv. prvobitne akumulacije kapitala (Marx, 1947: glava 24). *Grundrisse* je otvorio kritikom metafizičkih pretpostavki individualnih prava i podrijetla građanskog društva, ironično se referirajući na “estetski privid malih i velikih robinzonada”, dakle društvenih ugovora (Marx, 1977: 7 i dalje). To je onaj dio gorke i zatajene priče o postanku građanskog društva, privatnog vlasništva i “krotkoj” političkoj ekonomiji koji se temelje na eksproprijaciji seljaštva sa zemlje, na “osvajanju, podjarmljivanju, pljački i ubijanju, jednom riječi nasilju.” (Marx, 1947: glava 24, str. 639)

Kada čitamo Lockeja, nigdje nećemo naći ovu materijalističku pozadinu priče o vlasništvu. Bilo da je riječ o namjernom zaobilaženju

ove teme ili, manje vjerojatno, da Lockeu te činjenice nisu bile poznate, Lockeova nas teorija uvjerava da je privatno vlasništvo primjereno specifičnoj ljudskoj prirodi. Ta ontologija implicira da privatno vlasništvo i kapitalizam nisu historijski rezultat već polazna točka historije, kao od prirode dani uvjeti društva. To se posebice dađe ilustrirati na Lockeovoj problematizaciji zajedničkog posjeda (*property in common*) čija elaboracija počiva na tezi da je mogućnost prisvajanja dijela zajedničke zemlje utemeljena na prirodnom pravu i prirodnom zakonu. Treba imati na umu da ovdje nije riječ o nekom tipu komunalno organiziranog posjedovanja nalik onome kod primitivnih zajednica. Lockeovo shvaćanje zajedničkog posjeda naprosto označava odsustvo ikakvog posjedovanja, odnosno otvorenu mogućnost individualne apropijacije zemlje. Tu je naglasak na manjku organizacije u pitanjima privatnog posjedovanja koje je prethodilo formiranju post-feudalističkog društva. Osnova Lockeove teorije vlasništva bazira se na metodološkom individualizmu koji mu je nužan budući da preko njega — osim što opravdava prirodno pravo na vlasništvo — definira i ulogu vlasti. Individualno pravo na vlasništvo prethodi uspostavi društva i vlasti, a upravo je očuvanje imovine ili posjeda racionalni razlog uspostave države.

Privatno vlasništvo ne slijedi iz zajedničke suglasnosti, već iz prirodnog prava. To da ljudi imaju izričito pravo na posjed svoje vlastite osobe Locke razvija u sljedećem smjeru:

Možemo reći da su rad njegovog [čovjekovog¹³] tela i delo njegovih ruku s pravom njegovi. Što god tada uzme iz stanja koje je pružila i u njemu ostavila priroda, on je tome dodao svoj rad i pridodao nešto što je njegovo vlastito, čime je to učinio vlastitom svojinom. (Locke, 2002: § 27, str. 251)

Ovu teoriju tumačimo tako da posjedovanje svoje vlastite osobe i vlasništvo koje pojedinac stječe u svojem radu, prema Lockeovom razumijevanju, postaju izvor vlasništva u stvarima i zemlji. Riječ je o vrlo specifičnom konceptu radne teorije vrijednosti.

b) Lockeova radna teorija vrijednosti

Lockeovu radnu teoriju vrijednosti ili teoriju apropijacije možemo

13 Kada Locke govori o “čovjeku”, riječ je gotovo uvijek o muškarcu. Usp. Pateman, 2000: 99 i dalje. Također usp. i feministički prilog diskusiji o Lockeovom odnosu prema ženama: Meiksins Wood, 2012: 265–266.

sažeti na sljedeći način: kada čovjek “umiješa svoj rad” u nešto ili bilo što promijeni od njegova prirodnog stanja, to postaje privatno vlasništvo nekog konkretnog pojedinca. Dodana vrijednost ovoj teoriji slijedi iz teze da Bog nije dao zemlju ljudima na opće korištenje kako bi je zanemarili ili rasipali. Nije opravdano, niti moralno, imati pravo na neki posjed ako se njime ne upravlja “radišno” i “racionalno”. Bog je dao zemlju vrijednim pojedincima kako bi svojim radom “unaprijedili” (*to improve*) vrijednost zemlje, njezinu korisnost i produktivnost. Osim što je ovdje riječ o postuliranju razlika među pojedincima koja se temelji na tezi o “radišnom” (*industrious*) pojedincu koji će svoju političku subjektivnost crpiti iz posjedovanja, a pravo na akumuliranje i apropijaciju posjeda izvoditi iz rada, Locke će veoma eksplicitno u okviru pred-industrijskog modusa vlasništva u osobnoj formi formulirati temelje za kasniju, “zrelu” afirmaciju kapitalističkog načina proizvodnje. Tako postavljena filozofija individualizma pretpostavlja kako i “obični” ljudi, ako su marljivi, vrijedni i racionalni, mogu napredovati u svojem položaju i realizaciji vlastitih potencijala. To nam i nije toliko strano budući da to Lockeovo načelo “poduzetničkog duha” nalazimo u samim temeljima suvremene neoliberalističke doktrine (usp. Robin, 2011; Mirowski i Plehwe, 2009; Mirowski, 2013; Losurdo, 2011).

Kako bi moralno opravdao pravo na privatno vlasništvo, Locke će svojom elaboracijom gotovo pionirski najaviti radnu teoriju vrijednosti: [R]ad je stvorio razliku između njih [ljudi] i zajedničkog dobra, i dodao im nešto više od onoga što je priroda, zajednička mati svega, učinila; i tako su oni postali njegovo privatno pravo. (Locke, 2002: § 28, str. 251)

Ono što ćemo kasnije čitati u teorijama klasične političke ekonomije, kod A. Smitha i D. Ricarda, kao i u verziji Marxove kritike, već je prisutno u Lockeovim argumentacijama koje povezuju pravo na privatno vlasništvo, rad i proizvodnju viška vrijednosti. Opravdanje za apropijaciju dijela zajedničkog vlasništva u prirodnom stanju koje postaje nečijim privatnim vlasništvom Locke nalazi u tri razloga: egzistencijalni, utilitarni i radni:

1. Egzistencijalni — ljudi moraju jesti i samoodržavati se. Kako bi jeli, ljudi “nužno” moraju aproprirati zajedničko vlasništvo i učiniti ga svojim vlastitim. Dakle, pravo na privatno vlasništvo slijedi iz prava na život.
2. Utilitarni — prisvajajući neko zajedničko vlasništvo, pojedinci ne uzimaju jedan od drugoga. Budući da zajednički neobrađeni posjed

propada i na taj način ne doprinosi boljem životu ljudi, važno je prisvojiti ga. Uz to, zajednička, nekultivirana zemlja manje je produktivna (daje manju količinu dobara) nego ona koju posjeduje neki pojedinac. Stoga, apropirirani posjed ne samo da je produktivniji od zajedničkog, već od njega društvo u cjelini ima više koristi.

3. Rad — je osnova za prisvajanje zemlje. To što posjedujemo svoju osobu, zapravo znači da posjedujemo vlastitu radnu snagu.

Uz sva tri navedena razloga koja se daju izlučiti iz Lockeove teorije vlasništva, postoje i dva limitirajuća elementa aproprijacije koji su diktirani razumom (usp. Birdal, 2007). Prvi se tiče prava na prisvajanje zemlje u onim uvjetima koji nisu “skućeni” i slijedi iz principa jednakosti koji je garantiran prirodnim zakonom. Riječ je o slučaju kada zemlje ima “dovoljno” za sve i “gde drugima zajedno preostaje dovoljno i isto tako valjano” (Locke, 2002: § 28, str. 251). Drugi se tiče problema “kvarljivosti” robe:

Onoliko koliko neko može da upotrebi radi neke životne koristi pre no što se pokvari, u toj meri može svojim radom da uspostavi svojinu na tome. Sve što je izvan ovoga veće je od njegovog udela i pripada drugima. (Isto, § 31, str. 252–253)

Ovdje nije riječ o ograničenju koje se temelji na principu jednakosti već tvrdnji da “Bog ništa nije stvorio da čovek pokvari ili uništi” (isto, § 31, str. 253). Macpherson u svojoj veoma važnoj i po mnogočemu pionirskoj knjizi tvrdi kako su Locke u ograničenja od ključne važnosti kada razvija svoju argumentaciju za teoriju prirodnih prava (Macpherson, 1981). No, čim prijeđe na opravdanje privatnog vlasništva, polazeći od prirodnih prava i prirodnih zakona, Locke otklanja sva ograničenja za vlasnička prava i prelazi na argumentaciju kojom brani pravo na neograničenu akumulaciju kapitala (isto, 175–191). Stoga je teško zamisliti kako velike akumulacije i “imovinske” nejednakosti mogu biti konzistentne s onim što je Locke prethodno pretpostavio u vidu ograničenja i prirodnog zakona. Dakako, Locke ima rješenje i za ovaj problem nekonzistentnosti. U razvoju ljudskog društva postoji jedna invencija koja utječe na sve: novac. Izumom novca ograničenja u vidu “kvarljivosti” i “dovoljnosti” prestaju biti osnovni princip aproprijacije jer novac omogućuje ljudima da akumuliraju više nego što im je potrebno, odnosno više od onoga što mogu sami potrošiti (Ince, 2011). Tamo gdje još važi staro pravilo, tj. gdje se ljudi ne služe novcem, tamo postoje velike površine koje ničemu ne služe i “to se

retko može dogoditi kod onog dela ljudi koji se saglasio da upotrebljava novac” (Locke, 2002: § 45, 259).

Raspravljajući o ovoj temi Meiksins Wood uzima u obzir neka važna polazišta koja je Macpherson postavio u svojoj knjizi ali naglašava kako je raspravu o novcu, ili generalno Lockeovu političku teoriju, potpuno pogrešno razmatrati izvan konteksta tranzicije iz feudalističkog u kapitalistički način proizvodnje ili da se ne ustanove “izvori” kapitalizma, kako je to s propustom učinjeno u *Političkoj teoriji posjedničkog individualizma* (Meiksins Wood, 1978; 1981; Kennedy, 2012). Autorica s punim pravom naglašava implikacije Lockeove teorije koje se u studijama izvan marksističke interpretacijske tradicije rijetko uzimaju u obzir:

Poglavlje o vlasništvu ima važno političko značenje za Lockeua, ali ono također ima implikacije koje sežu daleko izvan svojih posljedica za njegovu teoriju politike. Poglavlje predstavlja važno revidiranje cijele ideje vlasništva; i to revidiranje nam nešto govori o stvarnim povijesnim procesima koji su se odvijali u Engleskoj, razvoju kapitalizma i njegovih distinktivnih odnosa vlasništva. (Meiksins Wood, 2016: 81)

U Lockeovoj socijalnoj filozofiji uz ideju “ograđivanja” (*enclosure*) zemlje kao osnovnog principa apropijacije, nalazimo još jedan koji je ključan za formiranje njegove argumentacije o vlasništvu i radnoj teoriji vrijednosti. Riječ je o procesu “unaprjeđivanja” (*improvement*). Locke nas u poglavlju o vlasništvu pokušava uvjeriti kako zemlja postoji ne bismo li je aproprirali i učinili produktivnijom i korisnijom. On inzistira na tome da većina vrijednosti koja se crpi iz zemlje ne dolazi iz prirode, nego iz rada i unaprjeđivanja. Sukladno tome, njegova radna teorija vrijednosti implicira kako rad utiskuje različite vrijednosti u stvari, naglasak je na razmjenskoj, a ne uporabnoj vrijednosti. U čemu je ključni problem ovog Lockeova pristupa, na što nas upozorava materijalistička analiza njegove filozofije?

Iako Locke tvrdi da pojedinac svojim radom stječe pravo na privatno vlasništvo, on također dodaje da taj rad ne mora nužno biti njegov vlastiti. Štoviše, to može biti rad neke osobe koju smo unajmili da za nas nešto obavlja, ili više osoba, čime u svakom slučaju nestaju prepreke za velikim akumulacijama. Ono što napose dovodi u pitanje konzistentnost Lockeove teorije jest argumentacijska rupa između njegove izvorne forme prava “proizvođača” na prisvajanje zemlje na kojoj radi, u odnosu na kasniju razradu teorije vlasništva koju inovira

tako što afirmira pravo “uposlenika” na apropijaciju tuđeg rada. Drugim riječima, nema direktne veze između rada i vlasništva jer jedna osoba može prisvojiti rad druge. U Lockeovim *Dvjema raspravama* ne postoji razrada ovog “naknadnog” prava. Ono je naprosto tu.

No, s jednim nema sumnje, uvođenjem “argumenta busenja” u poglavlju o vlasništvu, Locke čini veliki zaokret u socijalnoj filozofiji i generalno društveno-političkoj teoriji. U kontroverznom 28. paragrafu Locke navodi:

[T]rava koju je moj konj popasao, travnato busenje koje je moj sluga pokosio i ruda koju sam iskopao na nekom mestu gde na njih imam pravo zajedno sa drugima — postaju moja svojina bez nečijeg prenosa vlasništva ili saglasnosti. (Lok, 2002: § 28, str. 251–252)

Premda je ovoj rečenici moguće prići iz različitih smjerova, čini nam se da je analogija između “sluginog pokošenog busenja” i “rude koju sam iskopao” iznimno zanimljiva. Referirajući se na “argument busenja”, Meiksins Wood tvrdi da na taj način Locke nije samo afirmirao pravo “gospodara” da prisvoji rad svojeg sluge, već da to prisvajanje u načelu nije drukčije od radne aktivnosti samog sluge (Meiksins Wood, 2016: 81). Dakle, između prisvajanja i konkretnog rada postoji odnos jednakosti. I ne samo to. Kako smo i u više navrata do sada isticali, zemljoposjednik koji unapređuje vrijednost neke zemlje, zasigurno je i marljiviji od sluge koji na njoj radi, i utoliko i moralniji.

Zadržimo se još malo na ovom problemu jer njime razotkrivamo specifičnost kapitalističkog razumijevanja pojma proizvodnje i njegovu uobičajenu suvremenu upotrebu. Kada danas, primjerice, ekonomske *mainstream* tiskovine izvještavaju o “proizvođačima”, zasigurno ne misle na radnike. Oni govore o poslodavcima kojima se pripisuje “proizvodnja”. Unatoč činjenici da smo se toliko navikli na ovaj tip diskursa, treba imati na umu da su vrlo specifični historijski uvjeti bili potrebni kako bi njegova upotreba zaživjela. Meiksins Wood naglašava:

Tradicionalne vladajuće klase, u pretkapitalističkom društvu, pasivno prisvajajući rente od zavisnih seljaka, nikada ne bi o sebi mislile kao o “proizvođačima”. Vrsta prisvajanja koja se može zvati “proizvodnom” jest distinktivno kapitalistička. Ona implicira da se vlasništvo koristi aktivno, ne za “vidljivu potrošnju”, već za ulaganje i povećavanje profita. (isto, 82)

Za razliku od feudalističkog načina proizvodnje gdje su aristokrati-rentijeri stjecali bogatstvo prinudom ili silom kako b izvukli više

viška rada od direktnih proizvođača, ili preko “jeftine kupnje i skupe prodaje”, kako su to činili pretkapitalistički trgovci, kapitalistički način proizvodnje primarno se bazira na povećanju produktivnosti rada. Upravo ovaj princip, u kojem se “rad” spaja s proizvodnjom profita, služi nam kao ulazna točka za materijalističko tumačenje Lockeja kao možda prvog mislioca koji je postavio sustavnu teoriju vlasništva upravo prema tim kapitalističkim principima. I još naglašenije, njegove teze o vlasništvu možemo bez većih poteškoća čitati kao presliku Engleske i njezine klasne strukture u ranoj fazi agrarnog kapitalizma i prvih akumulacija kapitala (Wood, 1988). Pokušajmo ovaj rad zaključiti upravo na tragu te tvrdnje.

Prema zaključku: agrarni kapitalizam i Locke

Kapitalizam je nastao u Engleskoj (Brenner 1985; Meiksins Wood, 1991; Comninel, 2000). Marx navodi:

Mada prve početke kapitalističke proizvodnje zatječemo sporadično još u 14. i 15. stoljeću u nekim gradovima oko Sredozemnog mora, *kapitalistička epoha* otpočinje tek u 16. vijeku. [...] Njena historija je u svakoj zemlji drukčija i razne njene faze teku drukčijim redom i u različitim historijskim epohama. Klasičan oblik ima ona samo u Engleskoj [...]. (Marx, 1947: glava 24, str. 641)

Ovaj dio teksta može poslužiti kao posve jasan odgovor na često postavljano pitanje zašto je Marx svoja istraživanja temeljio na engleskom modelu kapitalizma. Da to tako kažemo, išao je od početka. Na tragu Marxovih analiza o izvorima kapitalizma Robert Brenner navodi kako je Engleska u historijskom i geografskom kontekstu prvi primjer kapitalističkog sistema koji se u svojoj ranoj formi razvio kao agrikulturni način proizvodnje.¹⁴ U tom smislu, klasični devetnaestostoljetni industrijski kapitalizam i društveni odnosi koji se formiraju iz njegovog specifičnog načina proizvodnje nisu nastali “najednom” već su se razvijali stoljećima prije nego što su poprimili oblik specifičan za svoju zrelu i kompleksnu fazu razvoja. Skraćeno govoreći, klasični kapitalizam svoje korijene ima u Lockeovoj Engleskoj (Wood, 1988: 92).

- 14** Pored ove teze, autor naglašava da čak ni Nizozemska republika — koja je u ranom modernom periodu razvila progresivnu tržišnu agrikulturu — nije uspjela formirati integriranu kapitalističku ekonomiju, već je, kao i druge europske ekonomije, podlegla stagnaciji i krizi 17. stoljeća. Jedino je Engleska uspjela izgraditi samoodrživ ekonomski rast i industrijski razvoj (usp. Brenner, 1985).

Osim što ovom tvrdnjom diskusiju o Lockeu direktno smještamo u socijalno-historijski kontekst, njome također još jednom naglašavamo ključne elemente materijalističke analize Lockeove političke teorije kako smo ih izložili u prethodnim dijelovima rada: filozofija prava na privatno vlasništvo i radna teorija vrijednosti. Ono što bismo u materijalističkoj analizi Lockeove filozofije trebali tražiti, pored brojnih drugih tema, to su one elaboracije kojima je odgovarao na specifičan historijski moment u kojem se inicijalno oblikuju društveno-politički uvjeti za razvoj agrarnog kapitalizma. Imajući to u vidu, mora nam biti jasno da u Lockeovoj teoriji ne možemo tražiti deskripciju konačne forme kapitalizma ili precizne nagovještaje njegovog razvoja. U najboljem slučaju, Lockeovu socijalnu filozofiju možemo tumačiti kao reakciju na tranziciju iz feudalizma u rani agrarni kapitalizam i afirmaciju novonastajućih promjena društvenih odnosa koji iz nje nastaju.

Jedino se u Engleskoj kapitalizam pojavio već u ranom modernom periodu, s dobro razvijenim, centraliziranim i integriranim nacionalnim tržištem. Druge kapitalističke ekonomije će nakon engleskog zamaha nastajati u odnosu na izvorni model, a međunarodna tržišna konkurencija pomalo ali sigurno će utjecati na novu strukturnu logiku kapitalizma (Meiksins Wood, 1991). U svojoj veoma važnoj studiji *The Myth of 1648* Beno Teschke će detaljno izložiti historijski i geografski pregled razvoja “nove logike” društvenih odnosa i uvjerljivo argumentirati zašto su međunarodni odnosi ključni za razumijevanje moderne ekonomije i države, odnosno tranzicije iz apsolutizma u kapitalizam (Teschke, 2003). Njegov historijsko-materijalistički pristup koji inzistira na lociranju ranih početaka kapitalizma je utoliko važan što upozorava kako je formiranje prvih modernih država bitno ovisilo o dinamici međunarodnih odnosa i vojnoj geopolitici iza kojih stoji razvoj ranog tržišta. Za razliku od francuskog “razvijenog” modela kapitalizma koji je gradski, buržoaski fenomen, u Engleskoj je kapitalizam nastao na selu, a predvodi ga zemljoposjednička aristokracija. Iako je kapitalizam agrarnog, a ne urbanog podrijetla, na engleski primjer često gledamo kao na “bastardnu” formu uokvirenu “pred-modernim” oblikom države, kako to Meiksins Wood opisuje, kao na “nesavršen, nezreo, nedovoljno moderan i veoma neobičan [...] kapitalizam” (Meiksins Wood, 1991: 1).

Jedna od intencija ovog rada bila je ukazati na specifičnost engleskog kapitalizma koji je nastao gotovo slučajno, zaobilaznim putem, ne kao buržoaski fenomen s “racionalnom” i glatko uređenom državom na usluzi kako će to biti slučaj s ostalim europskim kapitalizmima. Taj

nam materijal primarno služi kao osnovna analitička građa u okviru socijalne historije Lockeove filozofije i njegove teorije o vlasništvu. Rasprava o feudalizmu i “usponu” kapitalizma, u okviru materijalističke analize, mora biti ključna za diskusiju o sedamnaestostoljetnoj socijalnoj filozofiji, o renesansi, reformaciji, prosvjetiteljstvu, baš kao i za tumačenje Lockeove socijalne filozofije.

Diskusije o privatnom vlasništvu u Lockeovo su vrijeme imale značaj i izravnog praktičnog pitanja, tu se nije radilo “tek” o filozofskoj dimenziji rasprave. Lockeov diskurs o “unaprjeđivanju” nije bio usamljeni primjerak ovog pristupa temi o vlasništvu. Locke je zapravo, upozorava Meiksins Wood, oponašao znanstvenu literaturu posvećenu tehnikama agrikulture koja je cvala u Engleskoj u to vrijeme i koja je u velikoj mjeri potjecala iz Kraljevskog društva i grupa učenih ljudi s kojima su Locke i grof Shaftesbury bili usko povezani¹⁵ (Meiksins Wood, 2016: 83). I ne samo to. Locke je snažno utjecao na “aproprijacijski trend”, njegove brojne reference u prilog tezi o problemu “zapuštene”, “bezvrijedne”, zajedničke zemlje i njegove pohvale upućene vrijednim pothvatima prisvajanja i ograđivanja dijelova zajedničke zemlje imali su snažan odjek u Engleskoj 17. stoljeća. To je bilo vrijeme kada se pomalo etablirala nova kapitalistička definicija prava na vlasništvo koja je pobijala stare forme, kako u teoriji tako i u praksi. Najvažnija novina ove velike promjene osjećala se u činjenici da je mogućnost posjedovanja i povećanje produktivnosti zemlje postao razlog za isključivanje drugih prava. Metafizičke konotacije prava, jednakosti i slobode nastaju kao konzekvenca stvarne materijalističke forme prava, individualnog prava na vlasništvo (usp. A. Wood, 1972). Hegel nas uči da kronologija pojave građanskog društva i političkih prava ide ovim redom: iz individualizma i vlasničkog prava slijede sva druga prava i slobode. Dovršenje idealizma države bilo je istovremeno dovršenje materijalizma građanskog društva, da parafraziramo Marxovu interpretaciju Hegela (Marx, 1979: 119).

Malo po malo, princip “unaprjeđivanja” je centrirao ulogu razmjenske vrijednosti u razvoju tržišta i pogurao model potraživanja kao dominantni oblik trgovine koji je zadobio prednost u odnosu

15 Locke je radio kao tajnik grofa Shaftesburyja, a potom kao kancelar državne riznice. Bio je tajnik Vijeća za trgovinu i plantaže (1673–1674.) i član Odbora za trgovinu (1696–1700.), odgovoran za američke kolonije. Bio je veliki ulagač u engleskoj trgovini robljem preko trgovačkih udruženja “Royal African Company” i “Bahama Adventurers”. Za detaljniji pristup ovoj problematici usp. Ince, 2012.

na tradicionalne i običajne principe. Već će u 18. stoljeću ovaj princip aproprijacije uz aktivno sudjelovanje parlamenta jako osnažiti i ubrzati dalje procese ograđivanja, a razlozi ograđivanja i unaprjeđivanja navodit će se kao osnovni argumenti gašenja tradicionalnih prava, zajedničkih prava i uvođenja privatnog prava na vlasništvo. Koliko se dobro Lockeova teorija o vlasništvu i radna teorija vrijednosti uklapaju u procese eksproprijacije seljaštva sa zemlje i kolonijalni razvoj kapitalizma?¹⁶ Kako se Lockeova filozofija postavlja u kontekstu sedamnaestostoljetne klasne strukture engleskog društva, antagonizma vlasnika nad sredstvima proizvodnje i najamnih radnika? I, pitanje kojemu se ovdje nismo dovoljno posvetili ali koje nužno zahtijeva daljnje istraživanje: koje su implikacije Lockeove filozofije prava na vlasništvo u kontekstu tranzicijskih promjena strukture porodice/obitelji za socijalno-materijalni položaj žena?¹⁷ Koji bi argument bolje afirmirao kapitalistički način proizvodnje od argumenta o ograđivanju i unaprjeđivanju, ili od argumenta da zajednica prosperira tek ukoliko se dobra apropiraju i oduzimaju iz zajedničkog posjeda?

Uz ova pitanja koja slijede iz materijalističke interpretacije Lockeove filozofije, dodajmo i ovo: osnovna načela liberalizma vuku svoje korijene upravo iz Lockeovog korpusa. Lockeova vrlo blijeda i plitka liberalistička definicija politike kao zaštitnice buržoaskih ekonomskih interesa “instalirala je svojevrсну bombu u samom srcu liberalističkog poretka”, kako to Ishay Landa slikovito prikazuje (Landa, 2012: 29). Samo jedno od brojnih kompleksnih pitanja socijalno-historijske analize Lockeove teorije može biti i ovo: ako je Locke aktivno zagovarao eksproprijaciju, kolonizaciju i porobljavanje, kakve implikacije ima njegova teorija ne samo za rani kapitalizam već i ideologiju liberalizma koja stoji u samim temeljima modernog svjetskog poretka i njegovih proklamiranih “univerzalnih sloboda”? ■

16 U ovom kontekstu svakako je uputno razmotriti i Lockeovo opravdavanje robovlasništva izloženo u IV. poglavlju “Druge rasprave”. O kolonijalnim implikacijama Lockeove teorije prirodnog prava i prava na privatno vlasništvo vidi: Arneil, 1994 i 1995; Farr, 1986 i 2008.

17 Za feminističku analizu strukturnih promjena obitelji u okviru tranzicije iz feudalizma u kapitalizam usp. Secombe, 1995a i 1995b; Meiksins Wood, 1995.

Bibliografija:

- Altman, William H.F, *The German Stranger*. Leo Strauss and National Socialism, Lexington Books, Lanham: 2011.
- Arneil, Barbara, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*, Clarendon Press, Oxford: 1995.
- Arneil, Barbara, "Trade, Plantations, and Property: John Locke and the Economic Defense of Colonialism", *Journal of the History of Ideas*, 55/1994 (4), str. 591–609.
- Aston, T. H. i Philipin, C. H. E. (ur.), *The Brenner Debate*, Cambridge University Press, Cambridge: 1985.
- Birdal, Murat, "Locke's Theory of Property and Its Marxist Critique: Locke and Marx on Property Rights and Individual Liberties", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 57/2007 (1), str. 39–61.
- Brenner, Robert, "The Agrarian Rootes of European Capitalism", u: T. H. Aston i C. H. E. Philipin (ur.), *The Brenner Debate*, Cambridge University Press, Cambridge: 1985.
- Brenner, Robert, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653*, Verso, London: 2003. [1993.]
- Chibber, Vivek, "The English Revolution", u: *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*, Verso, London: 2013.
- Clark, Johnathan Ch. D., *English Society, 1660–1832. Religion, Ideology and Politics During the Ancien Régime*, Cambridge University Press, Cambridge: 1985.
- Clark, Jonathan Charles Douglas, *Revolution and Rebellion: State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge: 1986.
- Comninel, George, "English Feudalism and the Origins of Capitalism", *The Journal of Peasant Studies*, 27/2000 (4), str. 1–53.
- Čakardić, Ankica, "Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma", u: Jadžić, Maljković i Veselinović (ur.), *Kriza, odgovori, Levica*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd: 2012, str. 159–179.
- Dobb, Maurice, *Studies in the Development of Capitalism*, Routledge and Kegan Paul, London: 1946.
- Dobb, Maurice, *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Science and Society, New York: 1963.
- Farr, James, "Locke, Natural Law, and New World Slavery", *Political Theory*, 36/2008 (4), str. 495–522.
- Farr, James, "'So Vile and Miserable an Estate': The Problem of Slavery in Locke's Political Thought", *Political Theory*, 14/1986 (2), str. 263–289.

- Furner, James, "Tacit Consent Without Political Obligation", *Theoria*, 57/2010 (124), str. 54–85.
- Hill, Christopher, *The English Revolution 1640*, Lawrence and Wishart, London: 1940.
- Hobsbawm, E. J., "The General Crisis of the European Economy in the 17th Century", *Past and Present*, 5/1954, str. 33–53.
- Hobsbawm, E. J., "The General Crisis of the European Economy in the 17th Century", *Past and Present*, 6/1954, str. 44–65.
- Ince, Onur Ulas, "Colonial Capitalism and the Dilemmas of Liberalism: Locke, Burke, Wakefield and the British Empire", <https://wpsa.research.pdx.edu/meet/2012/ince.pdf>, pristup 15. 08. 2016.
- Ince, Onur Ulas, "Enclosing in God's Name, Accumulating for Mankind: Money, Morality, and Accumulation in John Locke's Theory of Property", *The Review of Politics*, 73/2011, str. 29 –54.
- Kennedy, Geoff, "Capitalism, Contextualisation and the Political Theory of Possessive Individualism", https://www.researchgate.net/publication/275276913_CAPITALISM_CONTEXTUALISATION_AND_THE_POLITICAL_THEORY_OF_POSSESSIVE_INDIVIDUALISM, pristup: 15. 08. 2016.
- Kennedy, Geoff, *Diggers, Levelers, and Agrarian Capitalism. Radical Political Thought in Seventeenth Century England*, Lexington Books, Lanham: 2008.
- Kennedy, Geoff, "Radicalism and Revisionism in the English Civil War", u: Mike Haynes i Jim Wolfreys (ur.), *History and Revolution: Refuting Revisionism*, Verso, London: 2007.
- Landa, Ishay, *The Apprentice's Sorcerer. Liberal Tradition and Fascism*, Haymarket Books, Chicago: 2012.
- Locke, John, *Pismo o toleranciji*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb: 2015. [1689.]. Prevela Naziva Savčić.
- Locke, John, *The Selected Political Writings of John Locke*, Sigmund, Paul E. (ur.), W. Norton & Company, New York: 2005.
- Lok, Džon [John Locke], *Dve rasprave o vladi*, Utopija, Beograd: 2002. [1690.]. Preveo Kosta Čavoški.
- Losurdo, Domenico, *Liberalism. A Counter-History*, Verso, London: 2011 [2006].
- MacLachlan, Alastair, *The Rise and Fall of Revolutionary England. An Essay on the Fabrication of Seventeenth-Century History*, Palgrave Macmillan, London: 1996.
- Macpherson, Crawford Brough, *Politička teorija posjedničkog individualizma*, Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb: 1981. [1962.]. Prevela Anita Kontrec.

- Marx, Karl, *Kapital. Kritika političke ekonomije I*, Kultura, Zagreb: 1947. Preveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković
- Marx, Karl, *Prilog jevrejskom pitanju*, u: A. Dragičević, V. Mikecin i M. Nikić (ur.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Stvarnost, Zagreb: 1979. Preveo Stanko Bošnjak.
- Marx, Karl, *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb: 1977. Preveli B. Petrović, G. Petrović, M. Pijade.
- Meiksins Wood, Ellen, "C.B. Macpherson: Liberalism and the Task of Socialist Political Theory", *Socialist Register* 15/1978, str. 215–240.
- Meiksins Wood, Ellen, "Capitalism and human emancipation: race, gender and democracy", u: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Meiksins Wood, Ellen, *Citizens to Lords. A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Late Middle Ages*, Verso, London: 2008.
- Meiksins Wood, Ellen, "Društvena i politička misao. Socijalna historija političke teorije", *Čemu*, 24/2016 (XIII), str. 49–88. Prevela Anja Grgurinović.
- Meiksins Wood, Ellen, "Liberal democracy and capitalist hegemony: a replay to Leo Panitch on the task of socialist political theory", *Socialist Register*, 18/1981, str. 169–189.
- Meiksins Wood, Ellen, *Liberty and Property. A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment*, Verso, London: 2012.
- Meiksins Wood, Ellen, *The Origin of Capitalism. A Longer View*, Verso, London: 2002.
- Meiksins Wood, Ellen, *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*, Verso, London: 1991.
- Meiksins Wood, Ellen i Wood, Neal, *A Trumpet to Sedition. Political Theory and the Rise of Capitalism, 1509–1688*, New York University Press, New York: 1997.
- Mirowski, Philip, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Verso, London: 2013.
- Mirowski, Philip i Plehwe, Dieter (ur), *The road from Mont Pèlerin: the making of the neoliberal thought collective*, HUP, Cambridge/London: 2009.
- Manning, Brian, *The English People and the English Revolution*, Heinemann, London: 1976.
- Manning, Brian (ur.), *Politics, Religion and the English Civil War*, Martin's Press, New York: 1973.
- Myers, Peter C, *Our Only Star and Compass: Locke and the Struggle for Political Rationality*, Rowman and Littlefield, Lanham: 1998.
- Pateman, Carole, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb: 2000.

- Pangle, Thomas L., *The Spirit of Modern Republicanism*, University of Chicago Press, Chicago: 1988.
- Pocock, John G. A., *Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge: 1985.
- Robin, Corey, *The Reactionary Mind. Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, Oxford: 2011.
- Russell, Conrad (ur.), *The Origins of English Civil War*, Palgrave Macmillan, London: 1973.
- Secombe, Wally, *A Millennium of Family Change: Feudalism to Capitalism in Northwestern Europe*, Verso, London: 1995a.
- Secombe Waly, *Weathering the Storm: Working-Class Families from the Industrial Revolution to the Fertility Decline*, Verso, London 1995b.
- Strauss, Leo, *Prirodno pravo i istorija*, Veselin Masleša, Sarajevo: 1971. [1953]. Prevela Milica Lučić.
- Strauss, Leo, *What is Political Philosophy? And Other Studies*, The University of Chicago Press, Chicago: 1959.
- Teschke, Beno, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*, Verso, London: 2003.
- Wood, Allen W., "The Marxian Critique of Justice", *Philosophy and Public Affairs*, 1/1972 (3), str. 244–282.
- Wood, Neal, *Communism and British Intellectuals*, Columbia University Press, 1959.
- Wood, Neal, *Foundations of Political Economy: Some Early Tudor Views on State and Society*, University of California Press, 1994.
- Wood, Neal, *John Locke and Agrarian Capitalism*, University of California Press, 1984; *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, 1988.
- Wood, Neal, *The Politics of Locke's Philosophy: A Social Study of 'An Essay Concerning Human Understanding'*, University of California Press: 1983.
- Wood, Neal, *Reflections on Political Theory: A Voice of Reason from the Past*, Palgrave, 2002.
- Wood, Neal, "The social history of political theory", *Political Theory*, 6/1978 (3), str. 345–367.
- Wood, Neal, "Tabula Rasa, Social Environmentalism, and the 'English Paradigm'", *Journal of the History of Ideas*, 53/1992 (4), str. 647–668.
- Wood Neal i Meiksins Wood, Ellen, *Class Ideology and Ancient Political Theory: Socrates, Plato, and Aristotle in Social Context*, Blackwell, 1978.
- Zagorin, Perez, "The Social Interpretation of the English Revolution," *The Journal of Economic History*, 19/1959 (3), str. 376–401.

Zuckert, Michael P, "Appropriation and Understanding in the History of Political Philosophy: On Quentin Skinner's Method", *Interpretation*, 13/1985, str. 403–24.

Zuckert, Michael P, *Launching Liberalism: On Lockean Political Philosophy*, University Press of Kansas, Lawrence: 2002.

Zuckert, Michael P, *Natural Rights and the New Republicanism*, Princeton University Press, Princeton: 1994.